

HUMEYİNÎ'DEN HAMANEY'E,
VELÂYET-İ FAKÎH KURUMUNUN
DEĞİŞİMİ*

Muhsin M. MİLÂNÎ**
çev. Fatih TOPALOĞLU

ABSTRACT

The Iranian Revolution of 1979 demolished one of the world's oldest monarchies and built upon its ruins a theocratic republic founded on the *Velayat-e Faqih* doctrine (the Guardianship of the Jurisconsult). Under the rule of Ayatollah Ruhollah Mussavi Khomeini (1979-89), the institution of *Velayat-e Faqih* was the heart and soul of the new order and the ultimate source of political and religious authority. His was the last word.

Upon Khomeini's death in June 1989, the Assembly of Experts elected Ayatollah Ali Khamenei as the *Faqih*. Even though the *Faqih's* already sweeping powers were increased in the revised Constitution of 1989, the institution of the *Velayat-e Faqih* is no longer the leading source of religious authority in the Islamic Republic and arguably, not even its most powerful organ. What are the causes and consequences of this transformation?

The central thesis of this paper is that the transformation in the *Velayat-e Faqih* reflects two interrelated phenomena: the transition from the consolidation phase to the reconstruction phase of the Islamic Revolution, and emergence of the state as the central player on the Iranian political scene.

* Bu yazı, The Muslim World Dergisi, Vol. LXXXII (July-October 1992), s. 175-190'da yer alan "The Transformation of the Velayat-e Faqih Institution: From Khomeini to Khamenei" adlı makalenin çevirisidir.

** Prof. Dr. Muhsin M. MİLÂNÎ, Güney Florida Üniversitesi, Yönetim ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı, Tampa, Florida/U.S.; çev.: Araş.Gör. Fatih TOPALOĞLU, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İzmir/Türkiye.

ÖZET

1979'daki İran Devrimi, dünyanın en eski monarşilerinden birini yıktı ve onun harabeleri üzerine Velâyet-i Fakîh doktrinine(Fakîh'in Vesâyeti) dayanan bir teokratik cumhuriyet kurdu. Ayetullah Ruhullah Musevi Humeynî'nin yönetiminde (1979-89) Velâyet-i Fakîh kurumu, yeni düzenin ayrılmaz bir parçası, siyasi ve dini otoritenin temel kaynağı idi. Son söz Humeynî'nindi.

Humeynî'nin 1989'da ölümü üzerine, Ehl-i Hibre, Ayetullah Ali Hamaney'i Fakîh olarak seçti. Gözden geçirilen 1989 Anayasası'nda Fakîh'in yetkisi çok arttırılmışsa da, Velâyet-i Fakîh kurumu artık, İslâm Cumhuriyeti'nde dini otoritenin başlıca kaynağı olmadığı gibi onun en güçlü organı da değildir. Acaba bu değişimin sebepleri ve sonuçları nelerdir?

Bu makalenin ana tezi, Velâyet-i Fakîh'teki değişimin birbiriyle ilgili iki olguyu yansıtmasıdır: İslâm Devrimi'nin sağlamlaştırma safhasından yeniden inşa safhasına geçiş ve devletin İran siyaset sahnesinde baş aktör olarak yeniden ortaya çıkarılması.

ANAHTAR KELİMELER / KEY WORDS

Velayet-i Fakîh / Velayat-e Faqih	Fakîh / Faqih
Mercî / Marja	Mercîlik / Marjaeyat
Humeynî / Khomeini	Hamaney / Khamenei
Rafsancânî / Rafsanjani	İran Devrimi/Iranian Revolution
Ayetullah / Ayatollah	Ulema / Ulamâ

1979'daki İran Devrimi, dünyanın en eski monarşilerinden birini yıktı ve onun harabeleri üzerine Velâyet-i Fakîh doktrinine (Fakîh'in Vesâyeti)¹ dayanan bir teokratik cumhuriyet kurdu. Ayetullah Ruhullah Musevi Humeynî'nin yönetiminde (1979-89) Velâyet-i Fakîh kurumu, yeni düzenin ayrılmaz bir parçası, siyasi ve dini otoritenin temel kaynağı idi. Son söz Humeynî'nindi.

¹ Bkz. H. İnâyet, "Iran" Humeynî's Concept of the Guardianship of the Jurisconcult", P. Piscatori (Editör), *Islam in the Political Process* içerisinde, Cambridge, Mass. 1983, s. 160-180.

Humeynî'nin 1989'da ölümü üzerine, Ehl-i Hibre², Ayetullah Ali Hamaney'i Fakîh olarak seçti. Gözden geçirilen 1989 Anayasası'nda Fakîh'in yetkisi çok arttırılmışsa da, Velâyet-i Fakîh kurumu artık, İslâm Cumhuriyeti'nde dini otoritenin başlıca kaynağı olmadığı gibi onun en güçlü organı da değildir. Acaba bu değişimin sebepleri ve sonuçları nelerdir?

Bu makalenin ana tezi, Velâyet-i Fakîh'teki değişimin birbiriyle ilgili iki olguyu yansıtmasıdır: İslâm Devrimi'nin sağlamlaştırma safhasından yeniden inşa safhasına geçiş ve devletin İran siyaset sahnesinde baş aktör olarak yeniden ortaya çıkarılması.

Velâyet-i Fakîh'teki değişimler dört belirli faktöre bağlanabilir. Birincisi, yeni Fakîh, Humeynî'nin olağanüstü popüleritesine veya dini itibarına sahip değildir. Benzersiz tarihi şartların eşsiz bir ürünü olan Humeynî, açıkçası yeri doldurulmazdır. Onun olağanüstü gücü, Hamaney'inki gibi Anayasa'ya değil, karizmatik liderliğine, bir Mercî (dini konularda kendi başına fetva veren çok sayıda takipçisi olan bir otorite) olarak itibarına ve İslâm Devrimi'nin lideri olarak tartışılmaz rolüne dayanıyordu. Gücün düzenli devletten Fakîh'e kayması, Devrimin sağlamlaşması ve yeni düzenin yeni elitleri olan Köktenci Ulema'nın zaferinin güçlenmesi için gerekliydi.

İkincisi, yeni Fakîh artık bir Mercî olmadığından, daha az müdahaleci hale geldi. Böylece Mü'minler artık, hükümleri Fakîh'inkilerle çelişebilen bir Mercî'yi takip edebilir, bu da devletin Şiflik'ten tedrici bir ayrılışına yol açabilirdi. Üçüncüsü, yeniden inşa safhasında siyasi otorite, yavaş yavaş düzenli devlete, özellikle de devlet başkanın makamına geri dönmüştü. Sonuç olarak, yeni Fakîh'in hareket tarzı, devlet işlerine el sürmeme ve Rafsancânî ile bir ittifak teşkiline gitmeme yaklaşımı üzerine temellenmişti. Velâyet-i Fakîh kurumundaki değişiklikler ve Hamaney'in performansı, ikisi birlikte İran'ın yeni yumuşamasının önemli bir göstergesidir.

İddiamı delillendirmek için, Fakîh olarak Humeynî'nin, hem siyasi hem de dini açıdan niçin İran'a hükmedebildiğini açıklayacağım. Sonra, 1989'da Fakîh'in seçimi için anayasal taleplerde niçin değişiklik yapıldığını

² [Ç.N. Bu tabir, "Şûrâ-yı Hibregân" olarak da ifade edilmektedir]

anlatacağım. Son olarak ise, yeni Fakîh'in, geçen iki yıl boyunca rolünü ve İran siyasetindeki etkilerini tahlil edeceğim.

I. Fakîh Olarak Humeynî ve Gücün Yön Değiştirmesi

Humeynî, 1971'de Irak'ta sürgündeyken, İslâmî bir yönetim hakkındaki devrimci düşüncesini açıkça ifade etmişti. İslâm'ın, Monarşiye tamamen karşı olduğunu sadece ilan etmekle kalmayıp, aynı zamanda Ulema'yı, tamamen İslâm kanunlarına dayanarak kurulmuş bir devlet idaresini yönetmek için, ilahi bir misyona sahip olarak görmüştü.³ Böyle bir yönetim Velâyet-i Fakîh'e dayanmalı, idare de Ulema'dan adil, dindar ve İslâm Hukuku'nda uzman biri tarafından yapılmalıydı. Humeynî, Fakîh'in yetkisinin alt ve üst sınırlarını veya yönetim yapısını, onun ne bir Cumhuriyet ne de bir Anayasal Monarşi olacağı konusu hariç açıkça belirtmedi.⁴ Şîî Ulema'nın önde gelenlerinden hiçbiri, Humeynî'nin bu farklı görüşünü onaylamadı.

İlginç olan şu ki, Humeynî, Şah rejimini devirdiği Devrimci Hareket (1977-79) esnasında Velâyet-i Fakîh'i alenen savunmadı.⁵ Humeynî'nin liderliğini fark eden seküler gruplar da, planlarını açıkça anlatması için ona baskı yapmadılar. Dinin gücünün ölmekte olduğuna inanmış ve Şah sonrası idareyi de ele alacaklarından emin bir şekilde, Humeynî'nin İslâmî bir idare hakkındaki yazılarını önemsemediler. Geçmişe bakıldığında, hem Humeynî hem de onun seküler destekçileri, Şah'a karşı oluşturdukları narin koalisyonun birliğini sağlama almak amacıyla, yaratmaya çalıştıkları sistemin mahiyetini tartışmaktan kaçınmışlardır.

³ 1942'deki *Keşfu'l-Esrâr (Secrets Revealed)* adlı kitabında Humeynî, bir İslami hükümetin mevcut Pehlevi monarşisi sınırları içinde şekilleneceğini söyledi. Böylece resmi Şîî siyaset düşüncesi sınırları içinde kalıyordu. Bkz. R. Humeynî, *Keşfu'l-Esrâr (Secrets Revealed)*, Tahran 1980.

⁴ R. Humeynî, *Hükûnet-i İslâmî ya Velâyet-i Fakîh (Islamic Government or the Velayat-e Faqih)*, s. 7-9, Necef/Irak 1969.

⁵ Hareketin ilk safhasında Humeynî bir İslam Hükümetinden bahsetti. 1978 Kasım'ı sıralarında hareket zafere doğru yaklaşınca o kendi davası yolundaki tüm Şah karşıtı grupları harekete geçirmesine izin veren İslam Cumhuriyetini savundu. Bkz. R. Humeynî, *Nidâ-yı Hakk (The Voice of Righteousness)*, c. I, Tahran trs., özellikle s. 20 ve 41-42.

Velâyet-i Fakîh, Şah'ın devrilmesinden sonraki birkaç ay içinde ulusal bir dikkat çekmedi. Üstelik İranlılar'ın, bir İslâm Cumhuriyeti'nin oluşturulmasını ezici bir çoğunlukla desteklediği, 1979'daki referandum sırasında da tartışılmadı. Bu halk oylamasından sonra, Humeynî'nin Başbakan olarak atadığı Mehdi Bâzergân'ın taslağını hazırladığı Anayasa bile bu kavramdan bahsetmedi.⁶

Velâyet-i Fakîh, taslak Anayasayı yeniden gözden geçirmesi için yetki verilen Ehl-i Hibre'nin 1978 Temmuz'unda toplanması sırasında, Fundamentalistler tarafından açıkça savunuldu. O sıralarda, Fundamentalistler, ülkenin en etkili gücüydü ve devrimci kuruluşların kontrolünü ellerinde bulunduruyorlardı. Bu kritik seçimde çoğunluğun oyunu elde ederek, yeni düzenin temeline Velâyet-i Fakîh'i koymak suretiyle taslağı değiştirdiler.

Anayasaya göre, Gaip İmam'ın Gaybeti sırasında İran'ın nihai otoritesi, cesaret göstermesi, becerikliliği ve idari yeteneklerinin yanısıra, "insanların çoğu tarafından tanınan ve kabul edilen" bir Mercî olması gereken, adil ve dindar bir Fakîh'tir.⁷ İnsanların çoğunluğunun desteği ve Mercîlik, Velâyet-i Fakîh'in ana direkleri arasındaydı.

1979 Anayasası Fakîh'e büyük çapta yetkiler devreder. Bunlar arasında, onun ordu kuvvetlerinin komutanı olması, barış ve savaşa karar vermesi, Meclis yasamasının İslâm ile uyumluluğunu inceleyen Muhafızlar Konseyi üyelerinin yarısını ataması, Yüksek Mahkeme Başkanı'nı ve Başsavcı'yı ataması, Devlet Başkanı adaylarının uygunluğunu incelemesi ve gerekirse Devlet Başkanı'nı görevden alması vardır.⁸ Gerçekte Anayasa, aslında onu kabul etmeksizin, yönetimin diğer üçünden daha güçlü ve onların işlerine karışan dördüncü bir kolunu yarattı. Güçler ayrılığı prensibinin ihlal edildiği düşüncesi, bunu anlamsız bir Batı kavramı gibi gören taslak

⁶ Taslak Anayasa metni *Ayendekân* içinde bulunabilir, Ordibehest 1357 (30 Nisan 1979).

⁷ *Constitution of the Islamic Republic of Iran*, Farsça'dan H. Algar, Berkeley 1980. tarafından çevrilmiştir, s. 66. Kavramın bir tartışması için bkz. S.J. Madani, *Hukûkî Esâsî der Cumhuri-yi İslâmi-ye İran (Constitutional Law in the Islamic Republic of Iran)*, Tahran 1985.

⁸ A.g.e., Makale 109, s. 67-68.

hazırlayıcılarının çoğunu rahatsız etmemiştir. Nitekim, bir milletvekili, “üç kolun hepsi” İslâmî bir yönetimin bütün faaliyetlerini gözetip denetlemesi gereken “tek bir kaynaktan çıkar” demektedir.⁹

Taslağı hazırlayanlar, Şîfî hukuk açısından güçlü bir Fakîh’in varlığını haklı çıkarmaya çalıştılar. Ali Ekber Kureşî, Şîfîlik’te “Velâyet’in (Hakimiyet) Allah’a ait olduğuna; bunun Allah’tan Peygamber’e, Peygamber’den İmamlar’a, İmamlar’dan da Fukahâ’ya (Fakîhler topluluğu) geçtiğine; sonra da Velâyet-i Fakîh’in, idari kararları Allah’ın emirlerine dönüştürdüğüne” inanıyordu. Sözlerini, insanların bir İslâm Cumhuriyeti’ni oylamaları nedeniyle, Velâyet-i Fakîh’in yeni düzenin temeli olması gerektiği görüşü ile tamamladı.¹⁰

Taslağı hazırlayanlara göre, Fakîh, yeni düzenin temel unsuru olacak bir Mercî olmalıydı. Mesela Rabbânî Şîrâzî, “İslâm Cumhuriyeti’nin başarısının nedeninin, onun lideri (Humeynî)’nin bir Mercî olması ve bundan dolayı halk kitlelerinin onun emirlerine itaat için dini bir mecburiyet hissetmeleri olduğu” konusunda ısrar etti.¹¹

Velâyet-i Fakîh’e karşı çıkan az sayıda milletvekili hariç, Anayasayı düzenleyenlerin şaşırtan ölçüde çoğunluğu, Fakîh’in güçlerini diktatörce görmedi veya onu, onları kontrol etmek amacıyla bir mekanizma düzenlemek için gerekli saydı.¹² Velâyet-i Fakîh hakkında bir makale yazan Ayetullah Muhammed Hüseyinî Beheştî, “Humeynî’nin insanların çoğunluğu tarafından kabul edildiği ve onaylandığını ve bundan dolayı onun liderliğinin, insanlara bir zorla kabul ettirme olmadığını” iddia etti.¹³

⁹ *Sûret-i Meşrûh-i Muzâkeret-i Baresi-ye Nihâf-yi Kânûn-ı Esâsi-ye İran (The Detailed Deliberations of the Proceedins of the Council on the Final Review of the Constitution of the Islamic Republic of Iran)*, c. 1, s. 58, Tahran 1986, (Bundan sonra, *Sûret*).

¹⁰ A.g.e., s. 73.

¹¹ A.g.e., s. 61.

¹² Sadece bir avuç milletvekili Velâyet-i Fakîh’e karşı çıktı. Onlar arasında en ileri gelen kişi Ruhullah Mukaddem Maraşî idi. Ayetullah Seyyid Kazım Şeriatmedârî, doktrini sözünü sakınmadan en fazla eleştirdi. Daha fazla bilgi için bkz. S. Bakersfield, *The Reign of the Ayatollah*. New York 1984 ve D. Menashri, “Shi’ite Leadership: In the Shadow of Conflicting Ideologies” *Iranian Studies*, c. 13, no 1 ve 4, 1989.

¹³ *Sûret*, c. 1, s. 300.

Huccetu'l-İslâm Seyyid Ali Hamaney, “*Fakîh'in kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği ve bir diktatör olduğu yorumunun yanılmaca*” olduğuna inanıyordu.¹⁴ Diğer bir milletvekili, Anayasa'nın Fakîh'in yetkilerini belirlememesi gerektiğinde ısrar etti. Çünkü o, “*Sorumluluklarının ne olduğunu tamıyla bilir. Sorumluluklarını yerine getireceğini basitçe söylemek uygundur.*”¹⁵

Fakîh'i gücün zirvesine yerleştirmek için elverişli sebepler vardı: Güçlü bir Fakîh, Ulema'nın yeni düzendeki ayrıcalıklı mevkiini devam ettirecek en iyi sigortaydı. Böylece, Fakîh'e meydan okuyabilecek güçlü bir figürün veya kurumun ortaya çıkışını imkansız kılmak için çeşitli Anayasal mekanizmalar tasarlandı.

Anayasa, Humeynî'ye büyük güçler bahşetmesine karşın, resmen onaylanmasından önce bile, Humeynî'nin İran'ın en güçlü adamı olduğunun kabul edilmesi önemlidir.¹⁶ Onun Pehlevîlere karşı tutarlı muhalefet kaydı, sade yaşam biçimi, sarsılmaz itibarı, halk kitleleriyle basit bir dille iletişimdeki fevkalade becerisi, bir Mercî olarak statüsü, Şah'ı devirmedeki kat'i rolü ve en çok tutulan, İran'ı tek başına sivil bir savaştan koruyabileceği algısı: Tüm bunlar, onu süratle İran'ın en güçlü adamı yaptı. Seküler anlayıştakiler bile onu kabul etti ve ona saygı gösterdi. Bu güce ek olarak, Humeynî'nin halk kitlelerini büyülemek için kapasitesi vardı. Onu, kanları pahasına savunan ve onun piyadeleri olarak hareket eden fanatiklerin büyük bir nüvesi tarafından putlaştırıldı.

Fakat belki de, Ayetullah Humeynî'nin İran siyasetine ve dine hükmetme dirayetinin başlıca nedeni, kurulu üç farklı fakat birbiriyle ilişkili teşkilat tarafından gücünü büyütmeyle yönelik dahice stratejisiydi. Onun ilk teşkilatı hükümet bürokrasisi içindeydi. Humeynî, 1978 Temmuz'unda anavatanına muzaffer olarak döndüğünde, Pehlevî'nin büyük ve yüksek ölçüde merkezileşmiş bürokrasisini miras aldı. Şah'ın yerini alan Humeynî bu

¹⁴ A.g.e., s. 54.

¹⁵ A.g.e., c. 2, s. 1065.

¹⁶ Bkz. M. Mîlânî, *The Making of Iran's Islamic Revolution*, Boulder 1988, s. 249-260. Devrime yol açan olayların genel bir muhasebesi için bkz. N. Keddie, *The Roots of Revolution*, New Haven 1981.

bürokrasiye başkanlık etti. Bazergân'a, doğrudan ya da dolaylı olarak büyük ölçüde etki etmekle kalmayıp, aynı zamanda, destekçilerini Radyo ve Televizyon Kurumu (Sadâ-yı Sîmâ) yöneticilikleri gibi stratejik memuriyetlere tayin etti. Birincisi, oldukça güçlü mali bir organizasyon olan *Mustaz'afin Kurumu*'na (Pehlevî Kurumu), ikincisi, devletin kendisineydi. İmam'ın gözü ve kulağı olan ve yalnızca ona sorumlu temsilcileri her bir devlet dairesine yerleştirildi. Onlar, Bazergân'ın atanmış bakanlarından daha güçlüydüler. Humeynî'nin ikinci kişisel teşkilatı yeni şekillenmiş devrimci kurumlar içinde gelişti. İslâm devriminin ilk birkaç ayında, silahlı devrim muhafızlarının da dahil olduğu bu kurumlar, caddeleri ve halk kitlelerini onların kontrol ettiği, devlet içinde bir devlet yarattı. Hükümet faaliyetleri bu mini devlet tarafından sıklıkla engellendi ve etkisiz kılındı. Sadık taraftarlarını bu kurumlarda liderlik mevkilerine yerleştirmek suretiyle Humeynî, sadece kendi kişisel teşkilatını güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda Fundamentalistlerin rakipleri üzerindeki zaferini kolaylaştırdı. Böylece siyasi otorite, düzenli devletten motoru Velâyet-i Fakîh kurumu olan mini devlete kaydı.

Onun üçüncü ve en eski teşkilatı, dini kurumda işletildi. Kökleri, Humeynî'nin 40'lerinde ve 50'lerinde Kûm'da ders verdiği günlere kadar giden bu teşkilat, Humeynî'nin sürgünüyle sonuçlanan, Şah'a karşı meşhur 1963 Haziran ayaklanmasının (*Encümenhâ-yı Mutalefe-yi İslâmî*) birkaç yıl öncesinde oluşturuldu. Şah'ın baskıcı yönetimi sırasında, çoğunluğu onun öğrencilerinden müteşekkil bu teşkilat küçük kaldı. Fakat devrimci hareket sırasında yetişti ve Humeynî'nin 1979 başlarında İran'a dönmesinden sonra oldukça gelişti. Destekçilerinin, binlerce camiye Cuma namazı imamları ve çeşitli dini organizasyonlara onun temsilcileri olarak seçilmeleriyle Humeynî, dini kurum içinde etkisini önemli ölçüde kullandı.¹⁷

Onun siyasi güçleri ve kişisel teşkilatları etkin şekilde birleşince, Humeynî, İran'ın tartışılmaz lideri oldu ve siyaset ve dinin merkez noktasında işgal ettiği mevki yükseldi. Dini meselelerde, Hükümet yetkilileri, sıradan

¹⁷ *Mercî* organizasyonu hakkında bkz. L. Binder, "The Proofs of Islam: Religion and Politics in Iran", G. Makdisi (Editör), *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb*, Cambridge, Mass. 1965, s. 118-140. Daha detaylı bir tartışma için bkz. *Bahsi der Bare-ye Merceiyyet va Rûhâniyet (A Discussion on Meryeiyyet and Merceiyyet)*, Tahran 1963.

insanlar ve yüksek mevkideki dini otoriteler bile ondan, miras hukukundan uluslararası ticaretin İslâm'la uyumuna kadar çeşitli konular hakkında hükmünü ifade etmesini istedi. Onun fetvası kanundu. Siyasi konularda hareketlerine karşı gelinemezdi. Amerikan rehinelерinin Tahran'da, Kasım 1979'da ele geçirilmesinden, 1988'de İran'ın Birleşmiş Milletler'in kefil olduğu ateşkesi kabulüne kadarki konular, Humeynî'nin karar verdiği meselelerdi. Son söz onundu.

Gücü ve popülerliği nedeniyle Humeynî, aynı zamanda, istikrarı sağlama alma bakımından, birinin diğerine hakim olmasının önüne geçerek rakip hizipleri dengeleyebildi.

II. Yeni Fakîh: Yetkiler ve Nitelikler

Mühim noktadaki rolü nedeniyle, Humeynî'nin başarısı, elit zümreye göre son derece tehlikeliydi. 1987'ye kadar Ayetullah Hüseyin Ali Muntazarî, Humeynî'nin belirtilen halefiydi. Humeynî'nin öğrencisi olduğundan, Şah'a karşı amansız mücadelesi ve Velâyet-i Fakîh hakkında Arapça iki ciltlik bir kitabın yazarı olması yönüyle saygı gördü.¹⁸ İslâm Anayasası'nı yazan meclisin başkanı olduğundan, güçlü bir Fakîh'in, sözünü sakınmaz savunucusu idi. 1986'da bir Lübnan gazetesi, İran ve Amerika Birleşik Devletleri'nin, gizli bir koyda, rehine pazarlığı için anlaşmıştı iddia edince talihinin tersine döndüğü görüldü. Bilgi, sözde, Hükümetçe 1987'de idam edilen Mehdi Hâşimî tarafından sızdırılmıştı. Muntazarî'nin damadı olan, Hâşimî'nin erkek kardeşi de tutuklandı. Muntazarî skandala karıştırılmamasına karşın, Hâşimî kardeşleri savunması, Hükümetin insan hakları siciline aleni eleştirisi ve bazı liberal çevrelerle birliği, kendisini "Hayatımın Semeresi" diye çağıran Humeynî tarafından ihracı için gösterilen sebeplerdendi.¹⁹

¹⁸ Ayetullah Muntazarî'nin kitabının Farsça çevirisi için bkz. Mahmud Salavâtî, *Mebâniye Fıkhiye Hükümet-i İslâmî (The Jurisprudential Bases of the Islamic Government)* Tahran 1376/1988.

¹⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Muhammed Reyşehrî, *Hâtırat-ı Reyşehrî (Rayshahri's*

Muntazarî'nin istifasıyla, Humeynî bir halef bırakmayı açıkça reddetti. Tabii ki o, Cumhuriyetin on yaşına yaklaştıkça patlama noktasına gelen bir tereddütle karşı karşıya olduğunun hayli farkındaydı: 1979 Anayasası şart koştuğundan, hem ehliyetli bir idareci hem de adil bir mercî nasıl bulunacaktı? Bu niteliklerden birine sahip çok sayıda aday vardı. Fakat bu niteliklerin hepsine birden sahip, Humeynî'nin kabul edebileceği biri yoktu. Önde gelen Ayetullahların büyük çoğunluğu, nispeten genç ve devrimci elit zümreye göre yaşlı, tutucu ve kabul edilemezdi. Bir çözüm arayışında Humeynî, Anayasa'nın ciddi kusurlar içerdiğini kabul ederek, 1989'da Anayasayı Düzenleme Meclisi'ni kurdu.²⁰ 25 üyesinden 20'sini atayarak, geri kalanını da seçmesi için Meclis'e izin vererek; Anayasa'nın, Fakîh'in niteliklerinden bahseden bölümü de kapsayan belirli yönlerden revizyonunu emretti.

Humeynî, Milletvekillerine gönderdiği bir mektupta problemin ne olduğunu ve bu konuda ne yapmaları gerektiğini açıkça ifade etmişti:²¹

“İslâm Devletimizi lidersiz bırakamayız. Siyaset ve hile dünyasında İslâmî prestijimizi (menfaatlerimizi) koruyabilecek bir kimseyi seçmeliyiz. Daha başlangıçta, Mercîliğin liderlik için bir meziyet olmaması gerektiğine inandım ve ısrar ettim. Fakat bizim meslektaşlar ısrar etti ve onu kabul ettim. Daha sonra onun yürütülemeyeceğini anladım. Ehl-i Hibre tarafından seçilen adil bir müçtehid yeterlidir. O halde onların emirlerine boyun eğilmelidir.”

Humeynî'nin emirlerine itaat edildi. Gözden geçirilen Anayasa, artık Fakîh'in bir mercî olmasını ve insanların çoğunluğu tarafından kabul görmesini gerektirmiyordu. Gerçekte Madde 109, eğer çokça meziyetli aday olursa, hem İslâm Fıkhı'nda uzman ve hem de siyasi/yönetimsel becerilere sahip birinin, politik olarak doğu merkezli olmayan bir mercî üzerinde önceliğe sahip olduğunu ifade eder.²²

Meories), Tahran 1989.

²⁰ *Iran Times*, 20 Nisan 1989.

²¹ *Sûret-i Meşrûh-i Muzâkeret-i Şûrâ-yı Baznekâri-yi Kânûn-ı Esâsî-yi Cumhûri-ye İslâmî-ye İran (The Proceeding of the Council to Reconsider the Constitution of the Islamic Republic of Iran)*, Tahran 1989, c. 1, s. 174 (Bundan sonra *Muzâkeret*).

²² *The Constitution of the Islamic Republic of Iran*, Tahran 1990, s. 62.

Hiç kimse Humeynî'nin emrine doğrudan meydan okumamasına karşın, bazı milletvekilleri Mercîliği siyasi liderlikten ayırmanın muhtemel sonuçları hakkında endişelerini ifade ettiler. Esedullah Bayat'a göre; böyle bir ayrılığın, en iyi ihtimalle devletin dinden ayrılmasına yol açmasından, en kötü ihtimalle başboşluğu veya İslâm Cumhuriyeti'nin yıkılması sonucunu getirmesinden korkuldu.²³ Birçok milletvekilini korkutan senaryo, bunun, insanların çoğunun Fakîh'ten birini diğerine tercih edeceği bir fırsat olmasıydı. Eğer mü'minin, devlet meselelerinde Fakîh'e itaat etmesi ve dini meselelerde kendi Mercîni takip etmesi söylenirse, bu uzun vadede karışıklığa ve devletin dinden ayrılmasına yol açabilirdi.²⁴ Ve İslâm Cumhuriyeti, eğer yaygın oranda taklit edilen bir Mercînin fetvası, Fakîh'in hükmüne karşı olursa ne yapacaktır? Eğer hükümet, popüler Mercîye muhalefet ederse, düşmanca bir popülasyona karşı duracaktı ve eğer Mercî'yi desteklerse, İslâm Cumhuriyeti'nin lideri olduğundan Fakîh'in meşruiyeti zayıflayabilirdi.²⁵

Bu Milletvekillere göre, Anayasa'nın çatısının çoğunluğuna gelince; Humeynî'nin popülaritesinin ve devrimdeki zaferinin sebebi, onun Mercî statüsüydü.²⁶ Avam ona boyun eğdi ve bize söylenildiğine göre, Humeynî Mercî olduğundan, yaşamlarını onun davası uğrunda feda etti.²⁷ Mercîliğin çıkarılmasıyla, Fakîh'in popüler temelini daralacağından, sonra bunun, milleti İslâm yolundan çıkarabilecek güçlü bir devlet başkanını davet edebileceğinden korkuldu. Onlar sadece, Mercî olan bir Fakîh'in, diktatör veya İslâm'a hayret verici bir tehdit olan bir başkanı durdurmak için, kendisinin avami takipçisine güvenebileceğine inandılar.²⁸

Bununla birlikte çoğu vekiller, Mercîlik liderlikten ayrılırsa doğabilecek potansiyel olumsuz neticeler hakkında ciddi anlamda tehlikeden haberdar değildi. O sırada, sonradan yeni Fakîh olacağını bilmeyen Hamaney, Humeynî'nin başarısının anahtarının, onun Mercî statüleri olduğu fikrini ve

²³ *Muzâkeret*, c. 1, s. 196.

²⁴ A.g.e., s. 646, 656, 685 ve 700.

²⁵ A.g.e., s. 196.

²⁶ A.g.e., s. 184, 189 ve 693-694

²⁷ A.g.e., s. 934-944

²⁸ A.g.e., s. 473 ve 528.

Mercîliğin liderlikten ayrılmasının karışıklığa ve lâikleşmeye yol açabileceği düşüncesini reddetti. O, Humeynî'nin zaferinin onun bir Mercî olmasından değil, fakat onun, liderlik ve siyasi becerileriyle birlikte, İslâm Hukuku'nda müstesna cesaret gösteren, meziyetli bir uzman olmasından kaynaklandığını söyledi. Humeynî, 1963'te Şah'a meydan okuduğunda ve yeni İslâmî hareketin lideri olduğunda bir Mercî bile değildi.²⁹ Ve (Hamaney) milletvekillerine, 1978'deki Humeynî öncesi yürüyüşlerde milyonların hemen tamamının, Humeynî'yi Mercî olarak kabul ettiğini hatırlattı. Dahası, o Fakîh olduğunda bile, onun fetvası henüz diğer tüm dini otoritelerce kabul edilmiyordu. Hamaney, Fakîhin İslâm Hukuku'nda son derece bilgili ve dindar, adil biri olduğu müddetçe yönetim için ehliyetli olduğu sonucunu çıkardı.³⁰

Rafsancânî, Hamaney'in çıkarımlarına mutabık oldu. Fakat probleme daha pragmatik bir perspektiften yaklaştı. O, birinin bir Mercî olduğu sıralarda genellikle, ülke işlerini yönetmeye fazla zaman ve enerji ayıramayacak kadar çok yaşlı olduğunu söyledi.³¹ (Ona göre) Devlet yönetimi Mercî organizasyonunu yönetmekten farklı bir mizaç ve becerileri gerektirir. Bütün niteliklere sahip birini bulmak nadir bir şeydir: Humeynî istisnaydı. Rafsancânî sözlerini "Mercîlerin sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği ve liderin (Fakîh) o olduğuyula" tamamladı.³²

Diğerlerinin çoğu gibi Rafsancânî, gözden geçirilen Anayasa'nın Fakîh ile Mercî arasında tansiyonu yükseltebileceğini fark etti. Fakat somut hiçbir şey önerilmedi. Sadece yeni Fakîh'in dindarlığını, adaletini ve kendini İslâm'a adanmasını gösterince bir Mercî olarak kabul edileceği ümit edildi.³³

Fakîh'in niteliklerini değiştirmenin sonuçları hakkında bazı anlaşmazlıklar varken, Fakîh'in insanların çoğu tarafından kabul edilmiş olmasını ifade eden fıkranın kaldırılması konusunda tam bir fikir birliği vardı. 1979'da Humeynî'nin popülerliği Fakîh'e yönelik aşırı yetkileri kabul etmek

²⁹ A.g.e., s. 193-194.

³⁰ A.g.e., s. 192.

³¹ A.g.e., s. 196-197.

³² A.g.e., s. 197.

³³ A.g.e., s. 184.

için haklı bir gerekçeydi. Şimdi ise Ulema, üyeleri genel seçimle belirlenen Ehl-i Hibre tarafından seçilmesi nedeniyle, Fakîh'in, insanlar tarafından dolaylı olarak kabul edildiğini savunuyordu.³⁴ Anayasa'yı yeniden düzenleyenler, seçim sürecini bir popülerlik yarışına sokmak istemediler. Bir milletvekilinin, Fakîh'in, çoğunluğun desteğine sahip olması gerektiği talebini söylemesiyle, Velâyet-i Fakîh kurumu politize edilebilir ve tecrübesiz bir dini liderin arkasına gizlenebilen demagog kişiler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılabilirdi.³⁵

Fakîh'in nitelik standartları önemli ölçüde düşürülmesine karşın, yetkileri arttırıldı. İlk Anayasa'da ona devredilen tüm yetkilere ek olarak şimdi, üyelerini kendisinin atadığı Cumhuriyetin Menfaatlerini Belirleme Meclisi ile istişare içinde, İslâm Cumhuriyeti'nin genel siyasetine karar verme yetkisine sahiptir. Aynı zamanda, Cumhuriyetin genel siyasetinin yürürlüğe konmasını gözetip denetler, Radyo ve Televizyon Kurumu'nun Başkanı'nu atar ve referandum ilan eder.³⁶

Anlaşmazlıklar sadece, Fakîh'in yetkilerinin nasıl arttırılması gerektiği merkezinde toplandı. Azınlık kesimi "Mutlak Velâyet-i Fakîh" veya Fakîh'e yönelik sınırsız ve denetlenemez yetkilerin tarafında oldu. Muhammed Dânişzâde Mu'min, Fakîh'in, kendisine empoze edilen herhangi bir sınırlama olmaksızın, masum imamlara devredilen tüm yetkilere sahip olması gerektiğini iddia etti. Fakîh'in kişisel özelliklerinin, yetkilerini kötüye kullanmasına engel olacağı yönünde herkesi ikna etti.³⁷ Bunlar, Fakîh'e, Meclis'i feshetme ve temsilcilerini bütün hükümet dairelerine ve devrim kurumlarına atama yetkisinin de dahil olduğu, daha fazla yetki devretmeyi destekledi.³⁸

Bununla birlikte çoğunluk kesimi, Fakîh için böyle sınırsız ve tanımlanmamış yetkilere karşı çıktı. Milletvekilleri, Humeynî'nin yerini kimin alacağını bilemediklerinden, Fakîh'in yetkilerinin özel ve icraatlarının gözetip

³⁴ A.g.e., s. 192 ve c. 3, 1256.

³⁵ A.g.e., c. 3, s. 1206.

³⁶ *The Constitution of the Islamic Republic of Iran*, Tahran 1990, s. 62-64.

³⁷ *Muzâkeret*, c. 2, s. 697-700.

³⁸ A.g.e., aynı yer.

denetlenebilir olacağını düşündüler.³⁹ Rafsancânî, idareciyi ve hükümetin kanun koyan kollarını gereksiz duruma getireceğinden, bazı milletvekillerinin talep ettiği gibi Fakîh'in siyaseti belirlemesine izin verilmemesi gerektiğini iddia etti.⁴⁰ Dahası Rafsancânî, diğer birkaç kişi gibi, enerjisini ve idare yeteneğini kaybedebileceği bir süre olması nedeniyle Fakîh'in yönetiminin 10 yıl limitiyle belirlenmesi tarafında oldu.⁴¹ Böyle bir süre olmadan, Fakîh'ten istifasını istemek veya zorlamak çirkin yakışıksız olacaktı. Fakat çoğu milletvekilleri bu teklife karşı çıktı. Birisi şöyle dedi: "*Fakîh'in, sadece 10 yıl süreyle Gaib İmam'ın temsilcisi olduğunu söyleyemeyiz.*"⁴²

Kısacası, Fakîh'in gerçek yetkileri artırılırken, 1979'da, kurumun yasallığının iki ana direği sayılan; Fakîh'in bir Mercî olması ve insanların çoğunluğu tarafından kabul edilmesi gerektiği nitelikleri Anayasa'dan çıkarıldı.

III. Yeni Fakîh Hamaney: Gücün Devlete Geri Dönüşü

Ayetullah Humeynî'nin ölümü, İslâm Cumhuriyeti için ciddi bir kriz yarattı. Humeynî, ne sözlü olarak ne de yazılı vasiyetinde herhangi bir halef belirlememişti: Hangi halefin seçileceği konusunda da süregelen hizipsel bir çekişme vardı.⁴³ 1988'de Irak'la savaşın sona ermesinden beri, pragmatist ve purist kesimler arasındaki elit zümre içi çekişme şiddetlendi. Pragmatistler, İran dış politikasında bir yumuşama olan Batı'yla ihtiyatlı bir yakınlaşmaya ve devletin müdahalesini azaltmaya ve özel sektör girişimini arttırmaya dayalı, savaştan zarar görmüş ülkenin yeniden inşasına olumlu baktı. Purist kesim ise, Batı ile yakınlaşmaya karşı çıktı ve İslâm Devrimi'nin ihracına ve devlet müdahalesinin artırılmasına dayalı yeniden inşanın tarafında oldu.⁴⁴

³⁹ A.g.e., s. 666, 694-695 ve 687.

⁴⁰ A.g.e., s. 679.

⁴¹ A.g.e., s. 196-197.

⁴² A.g.e., s. 1210-1211.

⁴³ *The Political Spiritiul Will of the Great Leader of the Islamic Revolution and the Founder of the Islamic Republic*, Tahran 1989.

⁴⁴ H. Emirahmedî, *Revolution and Economic Transition*, New York 1991, s. 236-259.

Sadece, Humeynî'nin tartışılmaz liderliği bu hizipleri uyum içinde tutmuştu. Onsuz, bunlar arasındaki mücadele tırmanışa geçti. Bu sebeple, yeni Fakîh'in bu çekişmenin kaderini belirlemedeki rolü, bütün kesimler için hayati idi ve bu nedenle Fakîh'in seçimi büyük önem taşıyordu.

Tümü erkek olan Ehl-i Hibre'nin Fakîh'i seçmesinden önce müzakereler 8 saat sürdü. Müzakereler ve bu gizli ve güçlü yapının üyelerinin oylama tutumu hakkında az şey bilinmektedir. Başlangıçta, üyelerinden bir kısmının bir şahıs yerine, bir liderlik konseyinin halef olarak atanmasını savunduğu haber verilmişti. Başkan olarak Hamaney, Ehl-i Hibre'nin bir üyesi olan Meşkinî ve kurucu Başsavcı olan Musevî Erdebilî'nin yer aldığı üç kişiden müteşekkil bir liderlik konseyi ve alternatif olarak bu üç kişiye ilaveten Humeynî'nin kalan tek oğlu Ahmed Humeynî ve Rafsancânî'nin dahil olduğu beş kişilik bir liderlik konseyi oluşturmak için teklifler vardı. Fakat bu teklifler gerekli olan üçte iki oyu alamadı. Sonuçta Hamaney, 14'e karşı 60 lehte oyla seçildi.⁴⁵ Ne tuhaftır ki, bir Mercî olmayan Hamaney, Anayasayı Düzenleme Meclisi'nin Mercîlik şartını kaldırmayı oylamasından önce Fakih seçilmişti. Bu sebeple Ehl-i Hibre, Hamaney'in geçici olarak seçildiğini duyurdu. Gözden geçirilmiş Anayasa'nın onaylanmasından itibaren onun seçimi kalıcı oldu.

Tartışmalı seçimle ilgili problem, yeni Fakîh'in, ne Humeynî'nin popülerliğine ne de onun bir Mercî olarak statüsüne sahip olmasıydı: O, Şif hiyerarşi mertebelerinde, Mercî'nin daha altında bir derece olan Huccetu'l-İslâm'dı. Çoğu kimse, Maraşî Kummî ve Gulpeyegânî gibi pek çok nitelikli Ayetullah varken, niçin bir Huccetu'l-İslâm'ın seçildiğini anlayamadı.

Bundan dolayı, yeni Fakîh'in seçimini meşrulaştırmak için İslâm Cumhuriyeti adına meydan okuma, sadece büyük orandaki nüfusa değil aynı zamanda dini teşkilata da yönelikti. Meşrulaştırma kampanyası hem ikna hem de eleştirenlere sert uyarılardan oluştu. Genel olarak, en azından İslâm Cumhuriyeti'nin elitleri seçimi açıktan onayladı. Bu, önde gelen Ayetullahlara

⁴⁵ *Iran Times*, 23 Haziran 1989. *Velâyet-i Fakîh*'in ilginç ve oldukça yeni bir tartışması için bkz. Abdulkerim Suruş, "Akl and Âzâdî" (*Wisdom and Freedom*), *Kian* no. 5, 1371, 1992.

ve seçim konusunda, ya Hamaney'i onaylama ya da genel olarak sessiz kalma konusunda karar veremeyenlere büyük baskı uyguladı.

İlk yazılarında medya tam olarak, Humeynî'nin, Fakîh'in bir Mercî olmasını asla istemediğini vurguladı ve ölmesinden önce aslında Hamaney'in atanmasını onayladığını ima etti. Mesela Ahmed Humeynî, Hamaney'e gönderdiği kutlama mesajında şöyle yazmıştı: "*İman (Humeynî) sizden hep yetişmiş bir müçtehid (bilgili bir İslâm uzmanı) olarak söz etmiştir ve size İslâm Cumhuriyeti için en ehliyetli lider gözüyle bakmıştır.*"⁴⁶ Ehl-i Hibre, Meclis Başkanı ve Tahran'ın geçici Cuma namazı imamı İmam Kâşânî, yeni Fakîh'e uymanın dini bir vazife olduğunu ilan ettiler.⁴⁷ Rafsancânî, Fakîh'e itaatini dini otoriteleri kabul eden tüm Müslümanlara vacip olduğunu ve itaatsizliğe müsamaha edilemeyeceğini öne sürerek daha ileri bir adım attı.⁴⁸

Çoğu takipçisinin Humeynî'ye bağlılığının, elitlerin tam olarak güvenmediği önde gelen Ayetullahlara geçebileceği ihtimali, İslâm Cumhuriyeti için büyük bir sorun idi. Bunu önlemek için İslâm Cumhuriyeti, Humeynî'nin ölümünden bir gün sonra, Ayetullah Arakî'yi Başmercî olarak onayladı. İlk fetvasında, Humeynî ve onun takipçilerine açık bir gönderme yaparak, müminlerin başkalarına nispetle belirsiz 90'lı yaşlarda merhum bir Mercîyi takip etmelerinin caiz olduğunu ilan etti.⁴⁹ Bu manevranın, planlanan sonuçları verip vermediği belli değildir.

Destekçilerinin seçimi meşrulaştırmasına rağmen Hamaney, yeni pozisyonunu sağlamlaştırmak için ihtiyatlı hareket etti. Ne popüler bir destek merkezine ne de Rafsancânî ve Humeynî'nin yaptığı gibi emrinde ülke çapında birbirine bağlı bir teşkilata sahip oluşu onun için büyük zorluktu. Böyle kritik bir teşkilatı en çok, İslâm Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olduğundan (1981-89) işinin doğası gereği geliştirmemişti. Devlet Başkanı olarak biraz Anayasal gücü kullandı. Başbakan, hükümeti yönetmek ve siyaseti belirlemekten sorumluydu. Devlet Başkanı'nın rolü sembolikti ve bundan dolayı hem hükümette hem de dini teşkilatta az sayıda atama yaptı.

⁴⁶ A.g.e., 16 Haziran 1989.

⁴⁷ A.g.e., 23 Haziran 1989.

⁴⁸ A.g.e., aynı yer.

⁴⁹ A.g.e., aynı yer.

Rafsancânî gibi, farklı gruplar ve özel politikaları destekleyen kişilerle ittifakları şekillendirecek bir konumda da değildi. Diğer taraftan her iki hizbi tehdit ediyor gözükmediği iyi bilinmesine karşın, onun zayıf başkanlık profili ve kişisel bir teşkilat ile bağımsız bir destek temelinden yoksun oluşu, yeni Fakîh olarak seçiminde muhtemel kritik faktörlerdi.

Yönetiminin ilk birkaç ayı sırasında Hamaney, Humeynî'nin çekirdek kadro takipçilerinin, aynı şekilde rakip iki hizbin de desteğini ve güvenini elde etmek istedi. İlk hareketi, Humeynî'nin Hükümet, Dini Teşkilat ve Devrimci Organizasyonlar içindeki, daha önce sözünü ettiğim muazzam kişisel teşkilatının kontrolünü kazanmaktı. Bunu, gerekli kadroları dağıtmayarak yaptı. Humeynî'nin büyük teşkilatının yerlerini değiştirmede ve az sayıda atama gerçekleştirdi. Stratejik memuriyetlerde olanlara desteğini garanti etti. Humeynî'nin sadık taraftarlarının kalplerini ve zihinlerini kazanmak için Hamaney, Humeynî'nin meşalesini taşıyacağına ve kendini onun fikirlerine ve ideallerine adanmış olarak kalacağına dair söz verdi. Böylece, daha önceleri sorunun barışçıl bir çözümünü görmeyi çok istemesine karşın, Ayetullah Humeynî'nin Selman Rüşdi'ye yönelik fetvasını yürürlükten kaldırmayı reddetti ve sürekli "Büyük Şeytan"ı (A.B.D.) İslâm Devrimi'nin en büyük düşmanı olarak suçladı.

Ulemayı, özellikle onun seçiminden mutlu olmayacak olanları teskin etmek için, işbirliğinin biteceği sözünü verdi.⁵⁰ Onları, kendilerini sınıflara ayıracak gizli bir anlaşma ile ve siyasetle ilişkilerinin kesileceği konusunda uyararak, karar verme sürecine katılımlarını artırmak için mümkün olan her şeyi yapacağı garantisini verdi. Sonuçta, konuşmalarının ana temasını birleştirmek suretiyle yeni Fakîh, her iki tarafı kendisine düşman etmemeyi ümit ederek hizipsel politikaların üstünde kaldı.

Rafsancânî'nin 1989 Temmuz'unda İran'ın IV. Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi, Hamaney'in, gücünü daha hızlı pekiştirmesine yardım etti. Bu iki kişi arasındaki yakın işbirliği, onların Humeynî'nin İran'daki küçük teşkilatının bir parçası oldukları 1960'ların başlarına kadar geri gider. Her ikisi de 1960 başında, Humeynî'nin talimatıyla bir araya getirilmiş birkaç

⁵⁰ A.g.e., 30 Haziran 1989.

küçük İslâmî grubu içine alan Birleşik İslâm Cemiyetleri'nde beraberdiler. Grup, Hasan Ali Mansur suikastından sorumlu olmakla suçlanır.⁵¹

Rafsancânî'nin Başkanlığı aynı zamanda pragmatistlerin büyük bir zaferiydi. Onun rolü ve siyaseti, seleflerinden niteliksel olarak farklıdır. Gözden geçirilmiş Anayasa güçlü bir başkanlık hazırladı: Başbakanlık makamı, yetkilerinin çoğu, güçleri merkezileştirilen ve artırılan Cumhurbaşkanı'na devredilerek kaldırıldı. Irak'la savaşın bitmesi ve Humeynî'nin ölümü, Rafsancânî'yi İran'ın iç ve dış politikasında yeni bir düşünme tarzıyla karşı karşıya bıraktı. Onun, özel sektör ve dış yatırım sayesinde artan rolü vurgulanan Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında İran'ın tutumunu yansıtan, İran dış politikasını yumuşatması bu yeni yaklaşımın örnekleridir.⁵²

Rafsancânî'nin programları başarılı olsa bile, Hamaney'in desteği zaruri idi. Onun saygınlığı için Hamaney, Rafsancânî'yi destekledi ve böylece pragmatistlerin gücünü sağlamlaştırmasına yardım etti. Hamaney'in bazen daha radikal bir söyleme meyletmesine rağmen, Hamaney ve Rafsancânî, en önemli konularda aynı tarafta yer aldılar. İttifak başarılı olmuştu: Hamaney'in yerini sağlamlaştırması ve Rafsancânî'nin programları, Fakîh tarafından güçlü bir şekilde desteklendi.

Rafsancânî'nin girişimlerine Hamaney'in desteğine ilişkin çok sayıda örnek vardır. Resmi açıklamalarından birinde Hamaney, Rafsancânî'nin de dediği gibi, yeniden inşanın İslâm Cumhuriyeti'nin en acil önceliği olduğunu ilan etti. Müteakiben, hükümetin ilk Beş Yıllık Planı'nı onayladı. Daha sonra, Humeynî sonrası dönemde İran'ın en kritik olayı olan Kuveyt krizi sırasında Hamaney, Rafsancânî'nin "Aktif Tarafsızlık Politikası"nın bir müttefiki olarak kaldı. Rafsancânî İran'ın siyasetini belirlerken, o, Basra Körfezi'ndeki Amerikan varlığına karşı ideolojik saldırının sorumluluğunu aldı. Bu

⁵¹ Sayın Fazlullah Tevekkülî Binâ ile özel görüşme. *Advisor to the President for Economic Affairs and Trade Unions*, Tahran, Temmuz 1991. Tevekkülî bu organizasyonun kurucu üyelerinden biriydi; Ayetullah Enverî ile özel görüşme. Tahran, Temmuz 1991. Enverî, Mansur'a suikast *fetvası* yayınlama suçlamasıyla Şah rejimi tarafından mahkum edildi. O ise böyle bir *fetva* yayınladığını inkar etti.

⁵² R.K. Ramazânî, "Future Security in the Persian Gulf: American Role", *Middle East Insight*, Special Report, no. 2, 1991.

bağlamda, Hamaney'in A.B.D.'yi suçlaması iki amaca hizmet etti: İran'ın arka bahçesindeki kalıcı bir Amerikan endişesini gösterdi ve purist kesimi, fiilen Washington'a ve müttefiklerine karşı kalmakla hükümeti suçlama sebeplerinden yoksun bıraktı. Hamaney böylece, İran'ın Irak'a karşı siyasetini zayıflatacak yegane girişimi bertaraf etmede önemli bir rol oynadı.⁵³

Hamaney aynı zamanda, çoğu puristlerin karşı çıktığı bir hareket olan, gücü merkezileştirme ve eski ve devrimci organizasyonları toplumla kaynaştırarak geleneksel dualizmi sona erdirmeye hareketine de destek verdi. Devrim Muhafızları ve Düzenli Ordu Kuvvetleri şimdi birleştirilmiş bir komuta yapısına sahiptir.

Hamaney aynı şekilde, yakın bir geçmişte yasalaşan, bütün Ehl-i Hibre adaylarının bir İslâm Hukuku sınavından geçmesini gerektiren kanunu da destekledi. Kanun, bir kısmı başarısız olan, diğerleri de sınava girmeyi reddeden puristler tarafından ağır bir şekilde kınandı. Misilleme olarak Kum'da, Hamaney'in bir Mercî olmadan bir Fakîh olamayacağını ifade eden broşürler dağıtıldı. Bu olaydan kısa bir müddet sonra Hamaney, Meclis Başkanı Mehdî Karûbî tarafından yönetilen zengin ve güçlü Martyr Kuruluşu'nun mali faaliyetlerine yönelik bir soruşturma yapılmasını emretti.⁵⁴

Meclisin geçen seçimlerinde Hamaney, çoğunluğu purist kesim tarafından aday gösterilen çok sayıda adayın yeterlilik belgesini reddederken, Muhafızlar Konseyi'ni onayladı.⁵⁵ Aslında III. Meclis sırasında (1990-92) Hamaney, puristler tarafından kontrol edilen bu kurumu diğer herhangi bir hükümet organından daha fazla eleştiriyordu. Onun hizipsel çekişmeye daldığını, hükümeti kısmen desteklediğini ve kendi güçlerine bile kötü davrandığını söyledi.

Hamaney'in gücünü sağlamlaştırması 6 ay aldı. Beklenmedik hükümlerindeki kesinlik ile şunu ilan etti: "*Ben büyük bir şahsiyetin*

⁵³ Bkz. Muhsin Milânî, "Iranian Active Neutrality During the Iraqi Occupation of Kuwait." *New Political Science*, gelecek Yaz 1992.

⁵⁴ *Iran Times*, 26 Ekim 1990. Karûbî, geçen Meclis seçiminde seçilmemişti bile.

⁵⁵ Yeni Mecliste 9 kadın milletvekili vardır. Ulemanın sayısı birinci Meclisteki 112'den üçüncü Mecliste 77'ye, dördüncü Mecliste ise sadece 28'e düşmüştür. *Iran Times*, 16 Haziran 1992.

(Humeynî) halefiyim. Bütün gücümlle Velâyet-i Fakîh doktrinini savunacağım ve bana verdiği tüm sorumlulukları yerine getireceğim. Bu ilahi doktrine zarar verecek herhangi bir girişime ve kusursuz İslâm düzenimizi zayıflatmakla eşdeğer olan lidere itaatsizliğe müsamaha etmeyeceğim.”⁵⁶ Hamaney, ciddi olduğunu iyice göstermek için halka sürekli, İslâm Cumhuriyeti’yle karşı karşıya gelen en önemli ve en hassas konulardan biri olan, İran ve A.B.D. arasındaki konuşmaların kendisinin onayı ve izni olmadan devam etmeyeceğini hatırlattı.

Kısaca Hamaney, yönetimini sağlamlaştırdığı ve yeni konumu hakkında kendisini daha güvende hissettiği için elinde tuttuğu kurumun gücü arttı. Geçen bir yılda ya da biraz fazlasında, çoğu Düzenli Ordu Kuvvetleri, Devrim Muhafızları ve Dini Teşkilat’ta olmak üzere çokça atama yaptı. Böylece yavaş yavaş kişisel teşkilatını sağlamlaştırdı. Sonuç olarak bugün, Fakîh olarak seçildiği zamankinden daha güçlüdür.

IV. Özet: Yeni Velâyet-i Fakîh’in Etkileri

Humeynî’nin yönetimi sırasında birbirine karışan din ve siyaset, İran’ın uzun ve çalkantılı tarihinde ne şaşırtıcı ne de yeni bir şeydi. Tanrı Ahura Mazda’nın temsilcisi olduğunu iddia eden, Achæmenid Hanedanı’nın kurucusu Büyük Cyrus’tan, kendisini gizli imamın kaynağı olarak sunan, Safevî hanedanının kurucusu Şah İsmail ve İslâm Devrimi tarafından iktidardan düşürülen Muhammed Rıza Şah Pehlevî’ye kadar İran hükümdarları, yönetimlerini meşrulaştırmak ve imparatorluğa ait güçlerini artırmak için, dîni amaçlarına uygun olarak kullandılar. İran’ın siyasi kültüründe din siyasetten ayrılmaz gözükmektedir.

Humeynî’nin Velâyet-i Fakîh’i hakkındaki yegâne ve şaşırtıcı öge, İran tarihinde ilk kez bir dini sınıf yani “Ulema” yoluyla gücün tekelleşmesini meşrulaştırmasıydı. Dahası, Şifilik tarihinde ilk kez, Şifiliği çok başlı bir inançtan tek başlı veya tek parça bir inanca taşımak için, bir Fakîhi diğer

⁵⁶ *Iran Times*, 12 Haziran 1990.

bütün dini otoritelerin üzerine yerleştirmeye çalıştı. 1989'da yapılan Fakîh seçiminin koşullarındaki esaslı Anayasal değişiklikler, Velâyet-i Fakîh'in İran'da orijinal formatında kurumsallaşmadığının kanıtıdır. Şîf Ulema hala, hiyerarşisinin merkezileşmesine karşı çıkmaktadır. Tüm bunlardan sonra, Şîflik'teki özgürlüğe doğru bu güçlü eğilim, en düşmanca çevrelerde bile varlığını sürdüren daha büyük bir gerektir. Böylece Velâyet-i Fakîh, Mehdi Bazergân'ın sözüyle "Sadece Humeynî'ye göre biçilmiş bir kaftan"dı.

Gelişim süreçlerinde devrimler, farklı evre ve davranışların içinden geçerek tedrici olarak gelişir. Her evre ayrı bir liderlik tipi ve ayrı bir kurumsal görünüş şeklini ister. Orijinal formatında Velâyet-i Fakîh yönetimi, İslâm Devriminin güçlenmiş ve ulemanın devrimci İran'ın yeni elitleri olarak ortaya çıkması halinde bir gerekliliktir. Bu amaçlara ulaşmak için asıl güç, Hükümet kurumlarından Velâyet-i Fakîh'in en güçlü olduğu devrimci kurumlara kaydı. Çünkü Fakîh, aynı zamanda, ülkedeki hakim gücü kullanarak Velâyet-i Fakîh kurumunda dini gücün de pekiştirildiği önde gelen bir Mercû idi.

Ayetullah Humeynî'nin öldüğü sıralarda İslâm Devrimi iyice yerleşmişti. Şimdi, savaştan harabeye dönmüş bir ülkenin yeniden inşası acil ihtiyacı ile karşı karşıyaydı. Velâyet-i Fakîh, doğası gereği, muhtemelen İslâm Cumhuriyeti'nin geleceğini belirleyecek olan bu mecburiyetin yerine getirilmesini başaramadı veya kontrol altına alamadı. Sadece yönetim organı, yeniden inşanın zor görevini başarabilirdi. 1989'da yeni Anayasa'nın güçlü bir başkanlık yaratması tesadüfi değildi.

Humeynî'nin ölümüyle, siyasi otorite tedricen düzenli devlete geri döndü. Bu yer değiştirme Hamaney'in, Rafsancânî'nin yakın arkadaşı olması sebebiyle oldukça düzgündü.

Ya yeni Fakîh'in dini nüfuzuna ne demeli? Dini otoritenin, ana Şîf okullara ve devletin dinden ayrılması olasılığını yaratan, devletin bağımsızlığı düşüncesinde ısrar eden çoğu önde gelen Ayetullahlara geri döndüğünü inkar etmek oldukça çok zordur. Aynı zamanda Ayetullah Hamaney'in dini otoritesi, yeni Fakîh olduğundan beri artmıştır. Buna en iyi örnek, Mart 1992'de yayınladığı ilk fetvasıdır. Sağlık Bakanı ondan, kalbi atan fakat beyni işlevsel olarak ölen bir kimseden organ naklinin caizliği hakkında düşüncesini bildirmesini istedi. Hamaney, böyle bir naklin bir yaşamı kurtaracağını, dinen caiz olduğunu açıkladı.

Bu fetvanın önemi onun içeriğinde değil, sembolize ettiği şeydedir. O da yeni Fakîh'in önemli bir dini sınavıdır. Eğer fetvasına diğer önde gelen Ayetullahlarca karşı çıkılmazsa, daha önce belirttiğim gibi o, 1989'da Anayasayı düzenleyen meclisin çoğunluğunun beklediği bir mercî olarak yavaş yavaş ortaya çıkabilir. Dini Teşkilat'ın tepkisi ne olursa olsun, Seyyid Ali Hamaney bugün, Fakîh olarak terfi ettirildiği zamankinden daha fazla güce sahiptir ve Velâyet-i Fakîh yok olmaktan son derece uzak, aktif ve oldukça güçlüdür. Fakat işlevleri, İran İslâm Cumhuriyeti'nin ve Velâyet-i Fakîh kurumunun kurucusu olan Ayetullah Ruhullah Humeynî yönetiminden farklıdır.

